

RASA SPERSKIENĖ

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Lietuvos visuomenė Pirmojo pasaulinio karo pradžioje

Anotacija. Pasaulis mini Pirmojo pasaulinio karo (1914–1918) 100-ąsias metines. Šiame straipsnyje atskleidžiamos pagrindinės Lietuvos visuomenės pokyčių karo pradžioje tendencijos: įvairių pasaulėžiūros srovių telkimas karo pabėgėlių šalpos darbui, jų sąveika ir bendradarbiavimas.

Esminiai žodžiai: visuotinė mobilizacija; karo padėtis; karo pabėgėliai ir tremtiniai; Vilniaus laikinasis komitetas; Gintarinė deklaracija; Tatjanos komitetas; Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti; Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti; Lietuvių globa šelpti mūsų broliams lietuviams belaisviams iš Prūsų Lietuvos.

Keywords: nationwide mobilization; martial law; war refugees and exiles; Temporary Committee of Lithuanians in Vilnius; Amber Declaration; Tatyana Committee; Lithuanian Society to Give Agricultural and Legal Aid to War Victims; Lithuanian Society to Protect our Brothers Lithuanian Prisoners of War from Prussian Lithuania.

Įvadas. Šio straipsnio tikslas – atskleisti Lietuvos visuomenės politines nuostatas bei pagalbos teikimo nukentėjusiems nuo karo gyventojams organizavimo ypatybes, kilus Pirmajam pasauliniam karui ir prasidėjus Lietuvos okupacijai (1914 m. vasara – 1915 m. ruduo). Tyrime panaudota archyvinė medžiaga iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo, rankraštinė medžiaga iš Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus, to meto periodika, mokslinės monografijos, straipsniai, atsiminimai.

Karo padėties paskelbimas. Mobilizacija. Karo pradžia. Išskeldinimas iš Kauno tvirtovės rajono. 1914 m. birželio 15 (28) d. po tragiškos Austrijos-Vengrijos sosto įpėdinio erchercogo Franco Ferdinando žūties Sarajeve užsitęsęs tarptautiniams diplomatų pasitarimams, Rusijos vadovybė liepos 13 (26) d. paskelbė karo padėtį Kauno tvirtovės rajone, gyventojams rekomenduodama išvažiuoti [38, 462, 464]. Visuotinės mobilizacijos išvakarėse, liepos 16 (29) d. vyriausybė patvirtino „Nuostatus apie vadovavimą kariuomenei karo atveju“. Nuostatai turėjo įsigaliooti prasidėjus mobilizacijai. Juose nurodyta, kad karo veiksmų zonoje paskelbus mobilizaciją visos vietinės ir civilinės įstaigos tampa pavaldžios karinių apygardų vyriausiesiems viršininkams arba kariniams generalgubernatoriams. Be to, civilinės ir karo vadovybės santykius reglamentavo „Taisyklės apie vietas, kuriose paskelbta karo padėtis“. Ypatingi valdžios įgaliojimai buvo suteikti Vyriausiajam karo vadui. Jo įsakymus privalėjo vykdyti visos be išimties vyriausybės ir visuomeninės institucijos, taip pat visų žinybų pareigūnai ir gyventojai. Jokios vyriausybės įstaigos ir asmenys imperijoje negalėjo teikti vyriausiajam vadui nurodymų ir

reikalauti ataskaitos. Vyriausiojo karo vado pareigas caras Nikolajus II pavedė eiti konservatyvių pažiūrų didžiajam kunigaikščiui Nikolajui Nikolajevičiui. Ypač įtakingas buvo jo štabo vadas – labiau administratorius nei strategas – generolas Nikolajus Januškevičius. Šis vadovavimą karo veiksmams patikėjo generolui kvartirmeisteriui Jurijui Danilovui. Netrukus paaiškėjo, kad karo veiksmų ir užnugario sritys nebebuvo kontroliuojamos vyriausybės [42, 86–87].

Liepos 18 (31) d. Rusija pradėjo visuotinę mobilizaciją [36, 39]. Tai buvo pretekstas Vokietijai liepos 19 (rugpjūčio 1) d. pradėti karą. Rusijos valdžia įsakė kaip politiškai nepatikimiems iš Kauno išsikelti lietuvių visuomenės veikėjams – advokatui Petruui Leonui, kunigams Antanui Aleknai, Povilui Dogeliui, Konstantinui Olšauskui [1]. Kauno, Vilniaus, Suvalkų ir kitose pasienio gubernijose buvo įvesta karo padėtis bei spaudos cenzūra [6]. Liepos 20 (rugpjūčio 2) d. į Rytprūsius įsiveržusi rusų kariuomenė užėmė Eitkūnus [38, 516].

Gintarinė deklaracija. Tatjanos komitetas. Kilus karui, lietuvių politikai stebėjo pokyčius Rusijos valstybės viduje. Krikdemų srovės atstovai, paveikti imperiją užplūdusios ultrapatriotizmo ir šovinizmo bangos, ragino visuomenę atlikti pareigą valstybei. Pasitaikė proga ir oficialiai pareikšti savo poziciją [34, 232]. 1914 m. liepos 26 (rugpjūčio 8) d. prieš caro sušauktą nepaprastąją Dūmos sesiją posėdžiavo seniūnų sueiga. Tame posėdyje trudovikų partijos lyderis Aleksandras Kerenskis kalbėjo apie būtinumą keisti Rusijos vidaus politiką. Vienas jo pasiūlymų buvo suteikti Rusijos tautoms kultūrinę laisvę. Netrukus įvykusioje nepaprastojoje Dūmos sesijoje įvairių tautų atstovai tvirtino, jog pritaria karui iki pergalės. Lietuvių atstovas Martynas Yčas lietuvių vardu pareiškė, kad eina į karą kaip šventą, tikisi sėkmingos jo pabaigos ir abiejų lietuvių tautos dalių (Didžiosios ir Mažosios Lietuvos) sujungimo Rusijos imperijos valdžioje [14, 427–428].

Priminti valdžiai lietuvių tautos politines aspiracijas skatino ir rugpjūčio 1 (14) d. vyriausiojo kariuomenės vado, didžiojo kunigaikščio Nikolajaus Nikolajevičiaus paskelbtas manifestas „Į lenkus“, netiesiogiai žadantis šiems savivaldą. Istoriko Raimundo Lopatos tvirtinimu, lietuvių konservatoriai (tautiniai demokratai, krikščionys demokratai) pasitikėjo Rusijos strategine linija. Rugpjūčio 4 (17) d. jie paskelbė vadinamąją „Gintarinę deklaraciją“. Šio dokumento autoriai Stasys Šilingas, Jonas Basanavičius, Donatas Malinauskas išreiškė pageidavimą subirusius lietuviškus „gintarinius karolius“ (Didžiąją ir Mažąją Lietuvą) surinkti Rusijos vadovaujamoje tautų sąjungoje. Deklaracijoje išdėstyti lietuvių etnopolitinio savarankiškumo argumentai: lietuviai nesą nei lenkai, nei rusai; jie turį istorinę valstybinę tradiciją bei išsaugoję kultūrinį savitumą; tauta puoselėjanti politinius tikslus [33, 19, 27, 30]. Prisidengdami triukšmingai deklaruojamu lojalumu, jie atsargiai kėlė būsimo Lietuvos statuso klausimą numanomoms etnografinės Lenkijos autonomijos bei Mažosios Lietuvos prijungimo prie Didžiosios kontekste [32, 6]. Tačiau tokia taktika nebuvo rezultatyvi. Nors Petrogradas parodė palankumo ženklų, Martyno Yčo tvirtinimu, visi buvo nusiminę, kad nesulaukė iš karo vadovybės tokio pat atsišaukimo, kaip lenkai [17, 232]. Konservatorių oponentai radikalai (Lietuvos socialdemokratų partija, Lietuvos demokratų partija) priešinosi taikstymosi su rusų valdžia taktikai, atvirai prorusiškai orientacijai, bandė inicijuoti autonomijos šūkį, įkurti „autonomistų“ grupę, kuriai priklausyti sutiko net keletas konservatorių. Tačiau vienas dalykas buvo agituoti už autonomiją, o visai kas kita – nurodyti, kaip praktiškai ją įgyvendinti. Valdžia neleido panaudoti propagandai spaudos, o ir masinio judėjimo nebuvo įmanoma tikėtis. Todėl „autonomistai“ iširo nieko nesuspėję nuveikti [33, 38].

Rusijos–Vokietijos pasienyje vyko permainingos kovos. Gyventojams įsakyta pasitraukti 16 kilometrų nuo fronto linijų. Iš vakarų į rytus pajudėjo karo pabėgėliai [15, 15, 17]. Liepos 20–22 (rugpjūčio 2–4) d. pirmą kartą evakavosi Suvalkų gubernijos valstybinės įstaigos [4, 131].

Šaltinis pranešė, jog dėl karo veiksmy Suvalkų gubernatorius Nikolajus Kuprejanovas persikėlė į Alytų, o Kauno gubernatorius Nikolajus Griazėvas – į Panevėžį [38, 522]. Tačiau rugpjūčio 4–7 (17–20) d. rusams pavyko užimti Geldapę, Gumbinę, Įsrutį, Dzialdovą (vok. Soldau) ir kitas Rytprūsių vietas [38, 507, 512], todėl valdininkai grįžo į Suvalkus [4, 134].

Įvertinusi valstybinių struktūrų nepajėgumą įveikti karo sunkumus ir spaudžiama opozicijos, Rusijos imperijos vadovybė turėjo ieškoti didesnės visuomenės paramos net ir anksčiau politiškai nepatikimame Šiaurės vakarų krašte. Ji skatino filantropinių lietuvių, rusų, lenkų, baltarusių, žydų tautinių organizacijų steigimą [35, 67]. Žinoma, leidus steigti tautines organizacijas, Raimundo Lopatos pastebėjimu, matyt, tikėtasi tarp jų palaikyti įtampą: Vilniaus bei Gardino gubernijas siekė globoti lietuviai, baltarusiai ir lenkai, Suvalkų guberniją – lietuviai bei lenkai [33, 40].

Nukentėjusiais nuo karo tautiečiais rūpinosi įvairių politinių srovių lietuvių visuomenės veikėjai. Viktorija Landsbergienė, kunigas Vladislovas Jezukevičius ir advokatas Andrius Bulota gavo rusų karo apygardos vadovybės leidimą steigti Vilniuje Lietuvių laikinąjį komitetą nukentėjusiems dėl karo šelpti (toliau – Vilniaus lietuvių komitetas). Liepos 29 (rugpjūčio 11) d. įvyko steigiamasis Komiteto susirinkimas. Jį sudarė 20 asmenų: pirmininkė Viktorija Landsbergienė, vicepirmininkai Andrius Bulota ir kunigas Juozas Bakšys, nariai – Donatas Malinauskas, kunigas Vladislovas Jezukevičius, Felicija Bortkevičienė, Emilija Vileišienė, Jonas Vileišis, Julija Žymantienė-Žemaitė ir kt. Po dviejų mėnesių darbo V. Landsbergienė pareigų atsisakė, susitelkdama į Prūsijos lietuvių šelpimą. Vilniaus lietuvių komiteto pirmininku išrinktas Andrius Bulota (1872–1941) [18, 11–12]. Jaunystėje jis įsitraukė į aktyvią lietuvišką veiklą, buvo Lietuvos demokratų partijos radikaliosios dalies narys, išrinktas II ir III Dūmos atstovu. Vilniuje dirbo advokatu. Kilus karui, vienas pirmųjų ėmė organizuoti karo pabėgėlių šalpa. Tam darbui negailėjo nei laiko, nei pinigų. Vokiečiams trumpam pasitraukus iš Suvalkijos, Andrius Bulota ten steigė pabėgėlių gydymo ir maitinimo punktus. Dar viena žymi Vilniaus lietuvių komiteto veikėja buvo rašytoja Julija Žymantienė-Žemaitė (1845–1921), dirbusi nukentėjusių nuo karo prieglaudos vedėja. Nepaisant garbingo amžiaus, ji nestokojo jaunatviškumo, daug energijos skyrė visuomeniniam darbui. Tačiau netrukus pagrindinį pabėgėlių šalpos darbą perėmė Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, kurioje dominavo dešinieji. Gavęs Amerikos lietuvių kvietimą, 1915 m. rudenį Bulota su žmona Aleksandra ir globojama rašytoja Žemaitė išvyko rinkti aukų nukentėjusiems nuo karo šelpti [18, 35].

Vilniaus lietuvių komitetas buvo pirmoji lietuvių karo pabėgėlių šalpos įstaiga, iš pradžių globojusi 150 žmonių, kurie buvo apgyvendinti Šv. Mikalojaus bažnyčios klebonijos namuose ir Blaivybės draugijos salėje, kuri buvo ten pat [20].

Deja, rusų kariuomenės pergalės buvo laikinos. Rugpjūčio 19 (rugsėjo 1) d. vokiečiai už Lomžos ties Dzialdovu pradėjo puolimą. Jie sumušė rusų kariuomenės kairiojo sparno korpusus, vadovaujamus generolo Aleksandro Samsonovo. Mūšių linija nusitęsė 300 kilometrų pasieniu nuo Kybartų į Suvalkus ir gilyn į Lenkiją. Rusų kariuomenė atsitraukė [38, 526]. Rugpjūčio 25 (rugsėjo 7) d. vokiečiai pradėjo dar vieną rusų generolo Pavlo Renenkampfo vadovaujamos armijos puolimą ties Girdava (vok. Gerdauen)–Labguva (vok. Labiau). Per Ašvėnus (vok. Nordenburg) ir Geldapę jie bandė prasiveržti į Suvalkus ir apsupti rusų pajėgas [38, 547].

Karas ne tik neužglaištė, bet iš pradžių net pablogino santykius lietuvių politikos srityje. Ir vis dėlto, kaip tvirtina istorikas Raimundas Lopata, jie neiširo [33, 38]. Rugpjūčio 25 d. (rugsėjo 7 d.) Vilniuje įvyko slaptas visų lietuvių politinių partijų bei srovių atstovų susirinkimas. Dauguma pripažino, jog kai kurios „Gintarinės deklaracijos“ nuostatos nederą su visiems priimtiniu politinės autonomijos reikalavimu. Pageidauta, kad tokio pobūdžio pareiškimus apsvarstytų bendras komitetas. Konservatoriai siūlė išplėsti Stasio Šilingo jau suorganizuotą Lietuvių politikos

centrą. Jo nariai buvo Liudas Noreika, Juozas Kubilius, Jonas Basanavičius, Antanas Smetona, Pranas Dovydaitis ir kt. Tačiau kitą dieną atskirai susirinkę dalis demokratų ir socialdemokratų sudarė savo komitetą. Taigi bandymas susivienyti nepavyko, kaip nepavyko įveikti ir įsisenėjusių ideologinių prieštaravimų. Kaip šaržuose nupiešė dailininkas Adomas Varnas, o pakomentavo Vaižgantas, politikoje buvo daug asmeninių ambicijų („idėjos gaidys“ – Stasys Šilingas, „jūs visi nieko neišmanote politikos, tai aš jus pamokysiu“ – Andrius Bulota [33, 39], „jūs pirma sugriaukite mano argumentus“ – kunigas Antanas Maliauskas) [39, 6].

Advokatas Petras Leonas (1864–1938) kilus karui buvo ištremtas iš Kauno. Vasarą pagyvenęs pas gimines, išvyko į Vilnių ieškoti darbo ir surasti mokyklų vaikams. 1914 m. rugpjūčio 27 (rugsėjo 9) d. jo viešbučio kambaryje susirinko 20 lietuvių veikėjų (Jonas Vileišis, Andrius Bulota, kunigas Konstantinas Olšauskas ir kiti), kurie nutarė, jog jei Lietuvai atsirastų savarankiškumo galimybė, tai Lietuvos valstybė turinti būti respublika [2].

Rugpjūčio 29 (rugsėjo 11) d. Suvalkų gubernijos įstaigos antrą kartą skubiai evakavosi. Kitą dieną vokiečiai užėmė Suvalkus, po to per savaitę – didesnę dalį Suvalkijos: Vilkaviškį, Marijampolę, Kalvariją, Seinus, Simną. Iš tų vietovių, kad išvengtų vokiečių mobilizacijos, bėgo jaunesni ir vidutinio amžiaus vyrai. Didelių mūšių nekilo, nes rusų kariuomenė skubiai traukėsi per Nemuną į Kauno ir Vilniaus gubernijas. Ties Merkine vokiečiams pavyko persikelti per Nemuną, tačiau, pralaimėję prie Druskininkų, jie turėjo atsitraukti [38, 454, 551, 552, 585].

Filantropiniais pagrindais pradėtos spęsti nukentėjusiųjų nuo karo aprūpinimo problemos. Rugsėjo 14 (27) d. caras Nikolajus II patvirtino Didžiosios kunigaikštystės Tatjanos Nikolajevnos komiteto nukentėjusiems nuo karo laikinai sušelpiti (toliau – Tatjanos komitetas) nuostatus. Per pirmuosius karo metus Komitetui ir jo finansuojamoms visuomenės ir tautinėms organizacijoms teko bene sunkiausia nukentėjusių nuo karo šalpos našta [10]. Trečią dieną po Tatjanos komiteto įsteigimo į jo pirmininką Aleksejų Neidgartą kreipėsi Dūmos atstovas Martynas Yčas (jau anksčiau paskirtas labdaringos Rusijos miestų sąjungos įgaliotiniu Lietuvai, Baltarusijai ir Šiaurės Lenkijai), prašydamas Vilniaus lietuvių komitetui skirti po 10 000 rublių per mėnesį. Be to, Aleksejus Neidgartas pakviestas apsilankyti Vilniuje, kad pamatytų, kokius nepriteklius patiria karo pabėgėliai [19, 22–23]. Rugsėjo 16 (29) d. Vilniaus lietuvių komitetas jau globojo 257 asmenis (155 suaugusius ir 102 vaikus). Pabėgėliai apgyvendinti „Rūtos“ draugijos salėje bei Šnipiškių lietuvių vaikų prieglaudoje, jiems išnuomoti du Savickio vasarnamiai. Inžinieriaus Petro Vileišio rūmuose Antakalnyje Komitetas įkurdino motinas su vaikais. Vyrams ir merginoms surastas darbas. Tačiau Komiteto prieglaudose teko maitinti daugiau nei 200 žmonių. Martynui Yčui tarpininkaujant, iš Imperatoriškosios laisvosios ekonominės draugijos Petrograde pavyko gauti po 400 rublių kas mėnesį pabėgėlių vaikų valgyklai aprūpinti [18, 14].

Iki rugsėjo 20 (spalio 3) d. rusai atsikovojo iš vokiečių Seinus, Marijampolę, Suvalkus, Vilkaviškį ir kitas vietas. Spalį padėtis fronte iš dalies stabilizavosi. Mūšiai vyko pasienyje su Rytprūsiais ir Lenkijoje.

Spalio 2 (15) d. Vilniaus lietuvių komitetas nusprendė išplėsti veiklą visoje Lietuvoje, todėl ketino parengti naujus įstatus ir gauti valdžios leidimą veikti. Pabėgėliams išnuomotos dar vienos patalpos Vilniuje, Gailestingųjų seserų gatvėje [20].

Spalio 7 (20) d. į Vilnių atvyko Valstybės tarybos narys, Tatjanos komiteto pirmininkas Aleksejus Neidgartas ir kiti aukšto rango asmenys. Lydimi Martyno Yčo, jie aplankė Vilniaus lietuvių komiteto įsteigtas karo pabėgėlių prieglaudas. „Rūtos“ salėje svečiai pamatė pirmuosius pabėgėlius. Šie gulėjo ant šiaudais išklotų grindų, daugelis neturėjo šiltesnių drabužių. Tas vaizdas atvykusius sukrėtė. Kitą dieną Vilniuje įvyko filantropinių organizacijų, visuomenės bei administracijos atstovų susirinkimas. Įsteigtas Tatjanos komiteto Vilniaus skyrius, kurio pirmininku paskirtas Vilniaus gubernatorius Piotras Veriovkinas. Vilniaus lietuvių komitetui

skyriuje atstovavo Andrius Bulota, Emilija Vileišienė, kunigas Vladislovas Jezukevičius ir Donatas Malinauskas. Tačiau itin reikšmingas buvo Martyno Yčo paskyrimas Tatjanos komiteto centro valdybos nariu Petrograde. Netrukus Piotras Veriovkinas gavo telegramą iš Petrogrado, kad Tatjanos komiteto Vilniaus skyriui paskirta pašalpa – po 15 000 rublių kas mėnuo, iš kurių 10 000 rublių – lietuvių organizacijoms, globojusioms daugiausiai karo pabėgėlių. Iš gautų lėšų 500 rublių atiduota Vilniaus lietuvių komitetui, o likę 9 500 rublių atiteko vėliau įsteigtam Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti (toliau – LDNKŠ) Centro komitetui [18, 16, 18, 20–21].

Viena aktyviausių Tatjanos komiteto Vilniaus skyriaus narių buvo gydytojo Antano Vileišio žmona Emilija Vileišienė (1861–1935), dalyvavusi ir Vilniaus lietuvių komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti veikloje. Vėliau ji – LDNKŠ CK narė, įsteigė šios Draugijos skyrius Švenčionyse ir Švenčionėliuose. 1915 m. gegužės 7 d. kartu su Martynu Yču dalyvavo Tatjanos komiteto atstovų suvažiavime Petrograde [18, 50, 158]. Rusų kariuomenei traukiantis, jos pastangomis lietuviai gavo atsilaisvinusias patalpas, kuriose buvo įkurdintos prieglaudos ir mokinių bendrabučiai.

Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti steigiamasis susirinkimas. Po intensyvių karo veiksmų rugsėjo–spalio mėnesiais plūstelėjus pabėgėliams, Vilniaus lietuvių komitetas nebepajėgė spręsti iškilusių problemų. Kita vertus, ir lietuvių politikai konservatoriai, ir radikalai suprato, kad visoje etnografinėje Lietuvoje (apimančioje Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijas) veikianti Draugija parodytų krašto išskirtinumą, o steigiami jos skyriai sudarytų prielaidas naujoms lietuvių visuomenės struktūroms atsirasti [33, 40].

Spalio 18–19 (spalio 31–lapkričio 1) d. suorganizuotas Rusijos Valstybės dūmų lietuvių atstovų komitetas nutarė įsteigti bendratautinę LDNKŠ [35, 68]. Komitete buvo ir konservatorių, ir radikalų atstovų, abi pusės siekė dominuoti, todėl jam liko tik viena funkcija – parengti naujai steigiamos Draugijos įstatus [33, 39].

Tuo tarpu spalio 21 (lapkričio 3) d. rusų kariuomenė pradėjo stumti vokiečius iš Didžiosios Lietuvos bei Lenkijos ir iki spalio 26 (lapkričio 8) d. priartėjo prie Stalupėnų ir Mozūrų ežerų Rytprūsijoje [21].

Jau karo pradžioje Lenkijoje steigti ir rūpinęsi šalpa piliečių komitetai lenkų masonų sumanymu turėjo tapti visuomenės telkimo struktūromis [35, 74]. Suvalkų gubernijos piliečių komitetui kurį laiką vadovavo ir tuo pačiu lietuviams atstovavo advokatas Andrius Bulota [15, 33]. Į šios organizacijos veiklą įsitraukė ir kiti lietuviai (daugiausia kunigai). Tačiau konstruktyvaus, bendro darbo su lenkais nesisekė dirbti, nes lietuviai reikalavo raštvedybos lietuvių kalba, išryškėjo ir kitų nesutarimų tautiniu pagrindu. Vis dėlto šiuos komitetus palankiai vertino administracija, todėl teko glaistyti vidinius prieštaravimus [35, 74]. Spalio 22 (lapkričio 4) d. Varšuvos generalgubernatoriaus kanceliarija išsiuntė Pavyslio gubernatoriams raštą, kuriame paaikškino, kaip Tatjanos komitetas teiks labdaringą pagalbą gyventojams. Visas Komiteto skiriamas labdaros lėšas numatyta siųsti gubernijų piliečių komitetams, kuriuose pirmininkaus patys gubernatoriai. Taigi pagalbą pavesta teikti jau veikiantiems piliečių komitetams, o kur jų nebuvo, rekomenduota įsteigti. Būtent šios organizacijos turėjo išsiaiškinti visuomenės poreikius ir šelpti nukentėjusius nuo karo [7].

Lietuvoje tuo metu labiausiai nuo karo nukentėjusios ir vokiečių sunaikintos buvo šios vietovės: Sartininų, Naujamiesčio, Eržvilko, Tauragės, Jurbarko, Veliuonos ir Seredžiaus valsčiai Kauno gubernijoje ir Vilkaviškis, Šakiai, Kybartai, Alvitas, Naumiestis Suvalkų gubernijoje. Daug gyventojų pasitraukė, o evangelikai liuteronai ir žydai, kaip nepatikimi, karinės valdžios buvo išstremti į Rusijos valstybės gilumą. Karo pabėgėliai telkėsi Ukmergėje, Šiauliuose, Panevėžyje, Anykščiuose ir kitose Lietuvos vietose. Nebuvo jokios organizacijos, kuri būtų teikusi jiems pa-

galbą. Kai kuriose vietose veikė tik Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus nurodymu suorganizuoti parapijų komitetai teikti pagalbą šauktinių šeimoms ir žydų komitetai, kuriuos šelpė Petrogrado žydų centrinis komitetas.

Lapkričio 14 (27) d. Vilniaus gubernatorius Piotras Veriovkinas patvirtino LDNKŠ įstatus. Draugijos steigėjais buvo advokatas Petras Leonas, Valstybės dūmos atstovas Martynas Yčas, teisininkas Antanas Smetona, Emilija Vileišienė, kanauninkas Konstantinas Olšauskas ir inžinierius Jonas Mašiotas [18, 29–31]. Į Draugiją įstojo 95 nariai [5, 1]. Lapkričio 21 (gruodžio 4) d. įvyko naujos Draugijos steigiamasis susirinkimas. Konservatoriai ir radikalai susitarė dėl Centro komiteto narių skaičiaus, tačiau tolygaus politinių srovių atstovavimo problemos išspręsti nepavyko. Mat rinkimus laimėjo krikščionys demokratai ir tautininkai, kunigo Antano Maliausko į susirinkimą atsivestų zitiečių balsais įveikę demokratus ir socialdemokratus [35, 68]. Taip į Komitetą nepateko daug prisidėję prie nukentėjusių nuo karo šelpimo Vilniaus lietuvių komiteto veikėjai radikalai Andrius Bulota, Julija Žymantienė-Žemaitė ir kt. Netrukus iš Centro komiteto pasitraukė ir vienintelis socialdemokratas Augustinas Janulaitis. Kitą dieną po steigiamojo susirinkimo Centro komiteto pirmininku buvo išrinktas Martynas Yčas, vicepirmininkais Antanas Smetona ir kunigas Juozapas Kukta [18, 35, 39].

Šmaikščiaame Žemaitės feljetone „Susirinkime“ aprašytas LDNKŠ steigiamasis susirinkimas. Rašoma apie davatkas, šventai tikinčias savo politiniais vadovais kunigais, kartu jais intuityviai abejojančias. Rašytoja lengvai operuoja pakeistomis lietuvių veikėjų pavardėmis. Susirinkime veikia Kruvainis (kunigas Petras Kraujelis), Kulčauskas (kanauninkas Konstantinas Olšauskas), Kugelis (kunigas Povilas Dogelis), Čyčas (Martynas Yčas). Autorė ir juokėsi, ir gaudinosi dėl jos manymu, dešiniųjų įsigalėjimo karo pabėgėlių šalpoje [41, 171].

Vilniaus lietuvių komitetas gruodžio 1 (14) d. nutarė skyriaus teisėmis įsilieti į LDNKŠ su sąlyga, jog ji veiks efektyviai [22, 2].

Konservatoriai ir radikalai Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpiti veikloje.

Gruodžio 7 (20) d. antrajame visuotiniame LDNKŠ susirinkime kairiesiems nepavyko laimėti daugiau vietų Centro komitete [23]. Andrius Bulota atsisakė Vilniaus lietuvių komiteto pirmininko, o Valerija Grincevičiūtė – komiteto pabėgėlių prieglaudos vedėjos Antakalnyje pareigų [24].

Spaudoje dėl LDNKŠ pažiūrų kryptingumo kilo polemika, užtrukusi iki pat vokiečių okupacijos pradžios. Ji peraugo į teorinę diskusiją apie lietuvių visuomenės perspektyvas. Ir konservatoriai, ir radikalai kritikavo vairininkų nuomonę, kad nukentėjusių nuo karo šelpimas gali tapti tautą vienijančiu veiksmu, užglostančiu pasaulėžiūros skirtumus. Jie nemanė suspenduoti savo idėjinių nusistatymų. Nors formaliai LDNKŠ savo tikslu skelbė norą padėti nukentėjusiems nuo karo tautiečiams, Lietuvos (turėtos omenyje Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijos – R. S.) gyventojams, tačiau Draugijoje dominuojantys konservatoriai siekė ją orientuoti visų pirma etninių lietuvių reikmėms tenkinti. Po filantropinės organizacijos skraiste dažnai slypėjo „tautinio susipratimo“ akcija, t. y. per Draugiją mėginta lietuvinti pirmiausia Vilnių, kuriame susitelkė lietuvių pabėgėliai. Kol LDNKŠ kovojo su lenkais dėl lietuviškų pamaldų Vilniaus bažnyčiose ir dėl iš Rusijos labdarinių organizacijų gaunamų lėšų, lietuvių radikalai ieškojo sąjungininkų tarp kitų Lietuvos tautybių atstovų [35, 70].

Jau prieš karą lietuvių demokratai bandė vienyti Lietuvos demokratines jėgas bendram švietimo ir kultūros darbui, ar net politinei kovai už Lietuvos valstybingumą. Karo pradžioje šią programą imta realizuoti labdaringos veiklos srityje [33, 42]. Lietuvių radikalai dalyvavo 1914 m. spalio pradžioje įsikūrusios, rusų, lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų atstovaujamos Draugijos gydymo ir maitinimo pagalbai nukentėjusiems dėl karo teikti veikloje, apėmusioje

Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijas. Lešų ji gaudavo iš Nikolajaus Pirogovo draugijos, Imperatoriškosios laisvosios ekonominės draugijos ir Maskvos ūkio draugijos. Šiai įvairiautei Draugijai pirmininkavo S. Glebovskis, vicepirmininku buvo Cemachas Šabadas, o lietuvių atstovas Andrius Bulota tapo išdininku. Draugija gydė ir maitino karo pabėgėlius, tačiau ypač reikšmingas įnašas rūpinantis jaunimu buvo Vilniuje atidaryta nuo karo nukentėjusių ir pašauktinių vaikų ambulatorija, vadovaujama gydytojo Kazio Pietario [25]. Draugija turėjo Alvito skyrių Suvalkų gubernijoje, Vilniuje išlaikė ligonių maitinimo punktą, kuriuo naudojosi apie 100 žmonių, ir vaikų prieglaudą, įsikūrusią Petro Vileišio namuose (vedėja Julija Žymantienė-Žemaitė). Draugijos reikalus tvarkė inžinierius Michailas Prozorovas, Felicija Bortkevičienė, Jonas Vileišis [11, 174].

Radikalų atsisakymą kartu su konservatoriais kurti lietuvių visuomenines ir politines struktūras lėmė ir nesutarimai dėl santykių su Petrogradu politinės taktikos. Konservatoriai viešai nedeklaravo politinių tikslų, bet susitaikėliška laikysena siekė uždirbti deramą atlygį Lietuvai po Rusijos pergalės. Nors Petrogradas nieko nežadėjo, neoficialiai pritarė lietuvių pretenzijoms į Mažąją Lietuvą ir dalį Suvalkų gubernijos, rėmė dėl kalbos ir bažnyčios konflikto su lenkais, ir, svarbiausia, teikė finansinę paramą LDKNŠ. Tad ar ne geriau palaukti, – svarstė konservatoriai, – neerzinant rusų valdžios ir visuomenės palengva išsikovoti pasitikėjimą. Pasibaigus karui lietuviai savo reikalavimus galėsią pagrįsti, kaip vieni iš labiausiai nukentėjusių. Taigi jų ginamas etnografinės tautos principas iš esmės numatė priklausomybę nuo Rusijos geros valios ir kartais apskritai net vertė abejoti lietuvių galimybe išsikovoti politinę autonomiją, jau nekalbant apie ką nors daugiau.

O radikalai kėlė politinės autonomijos reikalavimą. Jie jau galėjo sukonkretinti, kaip tai pasiekti. Pirmą galimybę buvo siejama su Rusijos revoliucija, kuri sutriuškintų patvaldystę ir sukurtų kokią nors naują formaciją. Antras variantas buvo Lietuvos politinio savarankiškumo siekių derinimas su Lenkijos nepriklausomybės reikalu [33, 43–44].

Lietuvių radikalams buvo aišku, kad savomis jėgomis autonomiją vargu ar pavyks iškovoti, abejota ir Rusijos gera valia. Be to, karui prasidėjus pasitaikė proga sužinoti rusų liberaliųjų ir socialistinių jėgų požiūrį į Rusijos ateitį. Tai paaiškėjo 1914 m. spalio 19–22 (lapkričio 1–4) d. Petrograde įvykusiame Rusijos masonų Didžiųjų Rytų ložių susirinkime, kuriame revoliucinių pertvarkymų kelias daugumai buvo nepriimtinas, o Rusijos decentralizacijos perspektyvos net nebuvo nagrinėjamos. Sužinojus apie tai, revoliucijos šalininkų skaičius tarp lietuvių demokratų ir socialdemokratų sumažėjo. Ieškota kontaktų su latviais, ukrainiečiais, tačiau pastarieji buvo nusiteikę prorusiškai. Tokiu metu, 1915 m. sausio mėnesį, krajovcai Mykolas Romeris, Aleksandras Zoštautas, Vladislovas Studnickis, Mečislovas Nedzialkovskis pateikė lietuvių radikalams Jurgiui Šauliui, Mykolui Biržiškai, Augustinui Janulaičiui, Jonui Vileišiui ir Felicijai Bortkevičienei pasiūlymą pakeisti geopolitinę orientaciją, suderinti Lietuvos politinio savarankiškumo siekį su Lenkijos nepriklausomybės sąjūdžiu. Atgaivinus demokratinių Lenkijos ir Lietuvos valstybių federaciją, ji taptų priemone Lietuvai išsivaduoti iš Rusijos valstybingumo, kuris, net ir būdamas liberalios formos, neužtikrintų išvadavimo. Lietuviai sutiko svarstyti tokią galimybę [33, 45–47], bet po bendrų pasitarimų padarė išvadą, jog lenkams sprendžiant visuomeninio gyvenimo problemas nebūdingas demokratiškumas.

1915 m. sausio 11 (24) d. Vilniaus lietuvių komitetas sustabdė veiklą, keturias prieglaudas ir likusius pinigus perleido LDKNŠ. Nariams pasiūlyta pereiti į naujos Draugijos Vilniaus skyrių, kuris pradėjo dirbti jau sausio 13 (26) d. Jam pavesta pabėgėlių šalpa, o LDKNŠ Centro komiteto tiesioginėje globoje liko inteligentija ir aukštųjų mokyklų studentai [18, 49–50]. LDKNŠ Vilniaus skyriaus pirmininku tapo kunigas Pranciškus Bieliauskas (1883–1957) [12, 8].

Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti. Radikalų atstovaujamai Draugijai gydymo ir maitinimo pagalbai teikti nukentėjusiems dėl karo pavyko perimti užsidariusio Vilniaus lietuvių komiteto vaikų valgyklą-prieglaudą, įsikūrusią Petro Vileišio namuose Antakalnyje ir vadovaujamą Julijos Žymantienės [26]. Prarasdami lietuvių visuomenėje įgytas pozicijas, kairieji nesitenkino dalyvavimu minėtos daugiatautės Draugijos veikloje. 1915 m. sausio 19 (vasario 1) d. jie Vilniaus gubernatoriui Piotruvi Veriovkinui įteikė tvirtinti Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti įstatus. Veiklos tikslai ir teritorija numatyti tokie pat, kaip LDNKŠ. Kairiųjų Draugijos steigiamajame susirinkime gegužės 21 d. Jonas Vileišis paaiškino, kad nors pavadinime įrašyta, jog Draugija yra lietuvių, tačiau ją galima būtų vadinti Lietuvos, kadangi į ją stoja ir nelietuviai [33, 42]. Draugijos valdybos pirmininku išrinktas Jonas Vileišis, vicepirmininku – Jonas Kriaučiūnas, sekretoriumi – Jurgis Šaulys, išdininku – Pelikšas Bugailiškis. Į Draugijos valdybą įėjo Mykolas Biržiška, Steponas Kairys, Augustinas Janulaitis, Felicija Bortkevičienė ir kt. [11, 177]. Lietuvių demokratų partijos ir socialdemokratų organizuojamos Draugijos nariais sutiko būti Dūmos atstovas žydas Natalis Fridmanas, baltarusiai Aleksandras Zoštautas, Antonas Luckevičius, Daminikas Siamaska, lenkai U. Jankovskis, A. Venslavovičius, Rusijos Valsybės Dūmos narys Aleksandras Meištavičius ir kt. Draugija sutrumpintai vadinta Agronomų draugija. Lietuvių krikščionys demokratai apsisprendė nepalaikyti šios Draugijos, o tautininkai ją pavadino *lietuviškai-lenkiškai-žydiškai-pirmeiviškai-endeikišku aljansu*. Radikalai savo ruožtu valdžiai lojalius konservatorius pravardžiavo *vergiškaisiais maskolberniais*. Jie kėlė politinės autonomijos reikalavimą [33, 42–43]. Tačiau 1915 m. vidurvasaryje jų gretos retėjo, Agronomų draugija veiklą suspendavo, bet prie konservatorių dėtis neskubėjo. Tik rugsėjo 9 (22) d. buvo pasiektas kompromisas su LDNKŠ Centro komitetu, įtraukus į jį radikalus Augustiną Janulaitį, Steponą Kairį, Pelikšą Bugailiškį ir Mykolą Biržišką [33, 53].

Lietuvių globa šelpti mūsų broliams lietuviams belaisviams iš Prūsų Lietuvos. Antrą kartą įsiveržusi į Rytprūsius rusų karinė vadovybė nusprendė į Vokietijos gilumą nepasitraukusius, daugiausia senelius, moteris, vaikus, ištremti kaip belaisvius į Rusiją. Tarp jų buvo nemažai lietuvininkų. Juos miniomis varė pėsčius iki artimiausių, dažniausiai Šiaulių ar Vilniaus, geležinkelio stočių, po to vežė į imperijos gilumą [13, 3–4]. Tarp tremtinių pateko Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjas Martynas Jankus su senu tėvu ir kitais giminaičiais. Į Rusijos gubernijas išvežta apie 12 000 Rytprūsių gyventojų [11, 175]. Valdžia neįstengė pasirūpinti tremtiniais, todėl leido lietuvių visuomenei suteikti jiems paramą. Iš pat pradžių į šį darbą įsijungė Vilniaus lietuviai: Viktorija Landsbergienė, Felicija Bortkevičienė, Antanina Povickienė (Felicijos Bortkevičienės motina), Jonas Vileišis, Zigmas Valaitis ir kt. Jie tremtinius registravo, šelpė.

Nuo 1914 m. gruodžio 4 d. iki 1915 m. sausio lietuvių visuomenės grupelė suteikė pagalbą maždaug 6000 suaugusiųjų ir 4000 vaikų lietuvių iš Rytprūsių. Pirmas bandymas įsteigti Rytprūsių lietuvių globos draugiją buvo nesėkmingas. Bet Felicija Bortkevičienė nepasidavė [37, 75, 76].

1915 m. sausio 20 (vasario 2) d. radikalams Felicijai Bortkevičienei, Jonui Vileišiui ir Viktorijai Landsbergienei pavyko gauti leidimą steigti Lietuvių globos šelpti mūsų broliams lietuviams belaisviams iš Prūsų Lietuvos draugiją (toliau – Lietuvių globos draugija). Netrukus buvo kreiptasi į visuomenę, kuri aukojo tremtiniams šelpti reikalingas lėšas. Įsisteigė Draugijos skyriai Panemunėje, Kupiškyje, Ariogaloje, Panevėžyje, Rygoje ir kitur. Tremiamiems lietuviams atidaryti maitinimo punktai Vilniuje, Šiauliuose, Kaišiadoryse, Minske, Smolenske ir Maskvoje. Vilnių užėmus vokiečiams, Lietuvių globos draugija persikėlė į Peterburgą, vėliau – į Saratovą. Ten jam vadovavo Felicija Bortkevičienė, jai talkino Zigmas Valaitis.

Istorikas Liudas Subačius monografijoje apie Bortkevičienę konstatuoja, jog Lietuvių globos draugija buvo ne tik humanistinė įstaiga. Jos veikla buvo reikšmingas veiksnys Didžiosios ir Mažosios Lietuvos santykiams suartinti, galiausiai – joms susijungti [37, 77].

Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti veikla 1915 m. iki vokiečių okupacijos. 1915 m. sausio pabaigoje mūšiai jau vyko Suvalkų gubernijos Simno apskrityje. Po vasario 25 (kovo 10) d. kovų plūstelėjo pabėgėliai iš Veisiejų, Leipalingio, Kapčiamiesčio, Lazdijų, Seirijų apylinkių. Ypač bėgo vyrai, kuriuos vokiečiai ėmė jėga vežti Vokietijon. Su kai kuriais bėgo ir šeimos, bet moterys tesudarė 20 % [27]. Kovo 23 (balandžio 5) mūšiai vyko jau Marijampolės, Liudvinavo ir Kalvarijos apylinkėse [28].

Valdžiai priverstinai dalį krašto žydų tremiant į Rusijos gilumą, lietuvių visuomenės sluoksniuose brendo idėja įsitvirtinti atsilaisvinusioje verslo ir amatų srityje. Kovo 6 (19) d. LDNKŠ Centro komiteto posėdyje svarstytas klausimas dėl amatų mokyklos prieglaudos įsteigimo pabėgėlių vaikams. Prieglaudoje planuota atidaryti šaltkalvių, stalių ir pakinktų gamybos skyrius. Ketinta išsinuomoti patalpas miesto centre, kad būtų patogiau gauti elektros energijos ir užsakymų. Prieglaudos įrengimo sąmatai sudaryti, mašinoms ir staklėms pirkti, meistrams ieškoti buvo sudaryta komisija, į kurios sudėtį įėjo Antanas Žmuidzinavičius, Konstantinas Šakenis, Juozas Skripkus, Jurgis Čiurlys (pastarieji du – inžinieriai) [8].

Balandžio 15 (28) d. vokiečiai užėmė Raseinius ir žygiavo Tytuvėnų–Šiaulėnų keliu link geležinkelio. Kitas jų būrys pasiekė Šiaulius, trečiasis žygiavo iš Jurbarko šiaurės kryptimi. Frontas Kauno gubernijoje nusidriekė nuo Nemuno iki Šiaulių apie 100 km. Jis dar pailgėjo, kai balandžio 17 (30) d. vokiečiai ėmė kontroliuoti Liepojos–Romnų geležinkelio ruožą tarp Mažeikių ir Radviliškio stočių. Į Vilnių plūstelėjo pabėgėliai iš Kauno gubernijos: Raseinių, Šiaulių, Kėdainių, Ukmergės [29]. Balandžio 24 (gegužės 7) d. mūšiai vyko jau ties Panevėžiu, Baisogala ir Raseiniais [30], tačiau rusams pavyko vokiečius nublokšti. Nepaisant to, birželį Pauliaus fon Hindenburgo vadovaujamos vokiečių armijos perėjo į puolimą [33, 50]. Traukiantis rusų kariuomenei, pabėgėlių srautas užliejo Rusiją. Vyriausybė ne kartą svarstė naują pabėgėlių problemą. Buvo skiriamos trys jų grupės: pirmoji – savo valia tapę pabėgėliais įvairių tautybių žmonės, palikę gimtąsias vietas paveikti propagandos (ir tikrų žinių) apie puolančių vokiečių kareivių smurtą ir net žiaurumus. Antroji – civilinis ir užfrontės karinių įstaigų personalas su šeimomis. Šie žmonės tapo pabėgėliais nors ir neišvengiamai, tačiau nebuvo valdžios struktūrų spaudžiami. Trečioji – žydai, tapę karo pabėgėliais karo vadovybės nurodymu, o iš tiesų priverstinai, kad armijos užnugaris būtų apsaugotas nuo įsivaizduojamos priešiškos aplinkos [42, 85].

Aiškėjant, kad anksčiau svarstyta krašto atplėšimo nuo Rusijos galimybė virsta realybe, LDNKŠ, Baltarusių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, Visos Rusijos miestų sąjungos Vilniaus komitetas, Vilniaus meno veikėjų draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, Draugijos nepasiturinčioms dalyvaujančių kare lenkų šeimynoms ir nukentėjusiems dėl karo lenkams šelpti Vilniaus skyrius, Visos Rusijos žemiečių sąjunga, Žydų draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, Komisija atvykstantiems iš karo veiksmų rajono pagalbai teikti, Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti, Gydyimo ir maitinimo pagalbos nukentėjusiems dėl karo draugija ir Suvalkų gubernijos Piliečių komitetas 1915 m. birželio pradžioje sudarė Informacijų biurą karo aukoms Lietuvoje ir Baltarusijoje padėti. Biuro sekretoriumi tapo Petras Povilas Končius, pavaduotoju – vaikų gydytojas Cemachas Šabadas (1864–1935) [16, 100]. Biuro vedėju kviestas advokatas Augustinas Janulaitis buvo LDNKŠ įgaliotinis Sudervės, Vilniaus Kalvarijų, Nemenčinės apylinkėse, aktyviai bendradarbiavo su kitų Lietuvos tautų politikos bei šalpos organizacijomis, demokratinių pažiūrų veikėjais. Bendrai veikdami,

įvairių tautų visuomenės veikėjai tikėjosi gyventojų šelpimo veiklą koordinuoti, tačiau įveikti tautinius, luominius ir tikybinis prieštaravimus nebuvo lengva [35, 73].

Liepos 1 (14) d. vykstant mūšiui dėl Šiaulių, Vilniaus Šv. Mikalojaus parapijos salėje įvyko LDNKŠ visuotinis susirinkimas. Iš Vilniuje gyvenusių 177 Draugijos narių jame dalyvavo 61. Tuo metu Draugija Vilniuje buvo įsteigusi 40 bendrabučių suaugusiems karo pabėgėliams, 3 vaikų prieglaudas, 4 studentų bei kursų lankytojų ir 9 mokinių (2 iš jų – Trakuose) bendrabučius, išlaikė 3 pradinės mokyklas, šelpė „Saulės“ kursus, „Žiburio“ progimnaziją, Veiverių mokytojų seminariją, Vilkaviškio gimnaziją [40, 414]. Susirinkimo pirmininkas Martynas Yčas pažymėjo, kad pirmą veikimo mėnesį Draugijos biudžetą sudarė 10 tūkstančių rublių, o visuotinio susirinkimo dieną, aštuntą veikimo mėnesį, jis viršijo 100 tūkstančių rublių [9]. Iš viso iki birželio 3 (16) d. išleista 237 213 rublių [31].

Liepos 8 (21) d. vokiečiai užėmė Šiaulius, o po kelių dienų – Panevėžį [33, 50]. Todėl rugpjūčio 2 (15) d. „Saulės“ kursai, Vilkaviškio gimnazijos mokiniai ir moksleivių bendrabučiai buvo evakuoti į Voronežą [40, 459]. Trisdešimties vagonų traukinyje važiavo 485 moksleiviai [3].

1915 m. rugsėjo mėnesio pradžioje vokiečiams artinantis prie Vilniaus, LDNKŠ Centro komitetas pasidalijo. Viena jo dalis su pirmininku Martynu Yču pasitraukė į Rusiją, o kita – su vicepirmininku Antanu Smetona liko Lietuvoje [18, 103, 105].

Išvados. Krašto gyventojus visų pirma ėmė šelpti ir globoti Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, įsteigta 1914 m. lapkričio 14 (27) d. Kai šioje Draugijoje įsivyravo dešimtosios politinės jėgos, kairieji įsteigė Lietuvių globos šelpti mūsų broliams lietuviams belaisviams iš Prūsų Lietuvos draugiją ir Lietuvių draugiją nukentėjusiems dėl karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti.

Karo veiksams plečiantis, išsiskyrė ir pagrindinių lietuviškų politinių srovių siekiai. Konservatoriai viešai nedeklaravo politinių tikslų, prisitaikėliška laikysena siekė uždirbti Lietuvai atlygį po Rusijos pergalės. Nors Petrogradas nieko nežadėjo, tačiau neoficialiai pritarė lietuvių pretenzijoms į Mažąją Lietuvą ir dalį Suvalkų gubernijos, rėmė dėl kalbos ir Bažnyčios konflikto su lenkais, teikė finansinę paramą Lietuvių draugijai nukentėjusiems dėl karo šelpti. O radikalai kėlė politinės autonomijos reikalavimą. Jie jau numatė, kaip ją pasiekti. Pirmoji galimybė buvo siejama su Rusijos revoliucija, kuri sutriuškintų patvaldystę ir sukurtų kokią nors naują formaciją. Kitas variantas buvo Lietuvos politinio savarankiškumo siekių derinimas su Lenkijos nepriklausomybės klausimu. Žinoma, radikalai suprato, kad savomis jėgomis autonomiją vargu ar pavyks iškovoti, todėl ieškojo bendradarbiavimo su kitomis tautomis galimybių.

Tokia būklė susiklostė iki vokiečiams okupuojant Lietuvą 1915 m. rugsėjo mėn. Pirmasis pasaulinis karas suteikė naują impulsą politinei veiklai Lietuvoje, suaktyvino organizacinį telkimąsi, remiant nuo karo nukentėjusius krašto gyventojus. Įvairioms partijoms, grupuotėms teko svarstyti politinių programų įgyvendinimo perspektyvas, ieškoti būdų spręsti įsisenėjusias politinių pažiūrų derinimo problemas.

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI

1. Leonas, Petras. *Mano atsiminimai ir pergyvenimai*. D. 6. LMAVB RS, F117-1079, lap. 15.
2. Leonas, Petras. *Mano pergyvenimai (1914–1919 m.)*. LMAVB RS, F117-1204/1, lap. 26.
3. *Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Voronežo skyriaus veiklos aprašymas*. LVIA, F. 1231, ap. 1, b. 23, lap. 6–7.
4. *Po 1915 m. rugpjūčio 15 d. evakuacijos rašyta Suvalkų gubernijos administracijos pažyma*: Pasiruošimas evakuacijai. LVIA, F. 1052, ap. 1, b. 46, lap. 131, 134.
5. *1914 m. lapkričio 21 d. LDNKŠ steigiamojo susirinkimo protokolas*. LMAVB RS, F70-7, lap. 1, 6.
6. *1914 m. liepos 20 d. Šiaurės vakarų fronto kariuomenių vyriausiojo vado kavalerijos generolo Žilinsko įsakymas Šiaurės vakarų fronto kariuomenei*. LVIA, F. 1009, ap. 1a, b. 276, lap. 167.
7. *1914 m. spalio 22 d. Varšuvos generalgubernatoriaus raštas Pavyslio gubernatoriams*. LVIA, F. 1052, ap. 1, b. 34, lap. 5.
8. *1915 m. kovo 6 d. LDNKŠ Centro Komiteto posėdžio protokolas*. LMAVB RS, F70-7, lap. 129, 130.
9. *1915 m. liepos 1 d. LDNKŠ visuotinio susirinkimo posėdžio protokolas*. LMAVB RS, F70-6, lap. 104, 107.
10. *1915 m. spalio 11 d. Didžiosios kunigaikštystės Tatjanos Nikolajevnos komiteto nukentėjusiems nuo karo laikinai sušelpti raštas*. LVIA, F. 659, ap. 1, b. 248, lap. 11.

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

11. Aničas, Jonas. *Jonas Vileišis, 1872–1942*. Vilnius: Alma littera, 1995. 669 p. ISBN 9986-02-097-2.
12. Bieliauskas, Pranas. *Vilniaus dienoraštis, 1915 XII 26 – 1919 XI 26*. Trakai: Voruta, 2009. 195 p. ISBN 9778-609-95018-2-6.
13. Bortkevičienė, Felicija. *Prūsų lietuviai Sibire*: iš F. Bortkevičienės atsiminimų. Parengė Julius Būtėnas. Kaunas: Vakarų sąjungos leidinys, 1939. 56 p.
14. Čepėnas, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. T. 1. Vilnius: Lituanus, 1992. XIV, 543 p.
15. Čepėnas, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. T. 2. Vilnius: Lituanus, 1992. XXI, 840 p.
16. *Garsūs Lietuvos žydai*. [Parengė Aušra Pačkauskienė ir Vytautas Toleikis]. Vilnius: Europos namai, 2008. 122 p. ISBN 978-9955-696-04-9.
17. Yčas, Martynas. *Atsiminimai: nepriklausomybės keliais*. T. 1. Kaunas: netolimos praeities mėgėjų lėšomis, 1935. 240 p.
18. Yčas, Martynas. *Atsiminimai: nepriklausomybės keliais*. T. 2. Kaunas: netolimos praeities mėgėjų lėšomis, 1935. 244 p.
19. Yčas, Martynas. Rusijos lietuvių pastangos kovose už Lietuvos nepriklausomybę. In: *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 21–33.
20. *Lietuvos žinios*, 1914, nr. 163, p. 2.
21. *Lietuvos žinios*, 1914, nr. 173, p. 1.
22. *Lietuvos žinios*, 1914, nr. 188, p. 1, 2.
23. *Lietuvos žinios*, 1914, nr. 193, p. 2.
24. *Lietuvos žinios*, 1914, nr. 194, p. 1.
25. *Lietuvos žinios*, 1915, nr. 1, p. 2.
26. *Lietuvos žinios*, 1915, nr. 5, p. 2.
27. *Lietuvos žinios*, 1915, nr. 28, p. 1.
28. *Lietuvos žinios*, 1915, nr. 34, p. 3.
29. *Lietuvos žinios*, 1915, nr. 45, p. 1, 2.
30. *Lietuvos žinios*, 1915, nr. 48, p. 2.
31. *Lietuvos žinios*, 1915, nr. 76, p. 1.
32. Lopata, Raimundas. *Lietuvos valstybingumo klausimas 1914–1918 m.*: humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro disertacijos tezės. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994. 15 p.

33. Lopata, Raimundas. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*. Vilnius: Mintis, 1996. 223 p. ISBN 5-417-00715-3. (Lietuvių atgimimo istorijos studijos; t. 9).
34. Lopata, Raimundas. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais. In: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: Žaltvykslė, 1991, p. 231–251. (Lietuvių atgimimo istorijos studijos; t. 3).
35. Lopata, Raimundas. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1994, [t.] 1992, p. 67–90.
36. Pečiulis, Marius. Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje – rugsėjo mėnesį. *Karo archyvas*, 2010, t. 25, p. 29–97.
37. Subačius, Liudas. *Aplenkusi laiką: Felicija Bortkevičienė, 1873–1945*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010. 155 p. ISBN 978-609-425-023-1.
38. *Šaltinis*: Marijonų kongregacijos leidinys. Seinai, 1914. Nr. 1–52.
39. Varnas, Adomas. *Ant politikos lakty: šaržai*. Kaunas: Vaiva, 1922. 15 p.
40. *Vienybė*: savaitinis laikraštis. Vilnius: Šv. Kazimiero draugija, 1915. Nr. 1–31.
41. Žėkaitė, Janina. *Žemaitės kūryba*. Vilnius: Vaga, 1991. 247, [4] p. ISBN 5-415-00485-8.
42. Иоффе, Генрих Зиновьевич. Выселение евреев из прифронтной полосы в 1915 году. *Вопросы истории*. Москва, 2001, № 9, с. 85–87.

RASA SPERSKIENĖ

Lithuanian society at the start of World War I

Summary

In the last few years, the world is commemorating the 100th anniversary of World War I. The present article sheds light on main trends in changes of Lithuanian society at the start of the war, such as rallying of groups with diverse worldviews in order to provide aid to war refugees, as well as interactions and cooperation between these groups. One of the most important organizations rendering support to the regional population became the Lithuanian Society to Aid War Victims founded on November 14 (27), 1914. The major expansion of the war conflict led to a division of purposes among main political forces in Lithuania. World War I gave a boost to political activities in Lithuania and furthered the development of war relief organizations in the region. Various political parties and faction were forced to look at the perspectives of implementation of their political programs and to search for ways to solve the long-standing issues in the coordination of political agents.

Įteikta 2014 m. lapkritį